

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію **Конівої Юлії Вікторівни «Зародження та розвиток суходільних комунікацій на території Слобідської України у XVIII – на початку XIX ст.»**, представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Сучасне історичне знання є сферою міждисциплінарних досліджень, де використовуються теоретичні та практичні досягнення гуманітарних, соціальних, точних і природничих наук. Застосування міждисциплінарного підходу в історії дозволяє створити нове і більш всеосяжне дослідження людини в історії і реконструкцію її довкілля. Одним з яскравих прикладів застосування цього підходу стала наукова праця Ю. В. Конівої, присвячена зародженню та розвитку суходільних комунікацій на території Слобідської України у XVIII – на початку XIX ст., в основу якої покладено методи таких історичних дисциплін, як історія України, історична географія, історична картографія, гуманітарна географія та історична регіоналістика.

Суходільні комунікації відіграють важливу роль у процесах розвитку господарства і культури населення окремих регіонів і країн. Обрані дисертанткою для вивчення суходільні комунікації на території Слобідської України у зазначений період мали важливе стратегічне значення, оскільки визначали напрямки колонізації регіону і шляхи взаємодії представників різних народів, що його населяли. Перед дослідницею, таким чином, постала проблема вивчення цих комунікацій як системи, що продукує і транслює культурно-історичні цінності нації, виступає конструктивним засобом економічної і соціальної історії регіону та країни в цілому. Ця робота органічно доповнить наявні дослідження з історії суходільних комунікацій авторства як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Відтак, актуальність теми не викликає сумніву.

Дослідження Ю. В. Конівої є складовою частиною науково-дослідної роботи «Історія розвитку науково-освітнього і промислового потенціалу Слобідської України наприкінці XIX – на початку XXI ст.», яка розробляється на кафедрі історії науки і техніки Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», а також «Проблеми краєзнавства та

пам'ятокзнавства Слобожанщини» Центру краєзнавства ім. академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Визначення мети і завдань дослідження впливає із вказаної дисертанткою суспільної та наукової актуальності проблеми, їй же підпорядковані об'єкт і предмет, окреслені хронологічні й територіальні межі дослідження.

Структура роботи, яка включає три розділи, поділених на дев'ять підрозділів, цілком логічна, відповідає меті і завданням, що їх ставила перед собою авторка. Аналіз дисертації, її основного змісту дозволяє зробити висновок, що в основному з поставленими завданнями Ю. В. Коніва впоралася успішно.

У першому розділі «Історіографія, джерела та методологія дослідження» дисертантка ґрунтовно та критично проаналізувала наукову літературу із вказаної тематики, поділивши її на групи за проблемно-хронологічним спрямуванням. Не залишились поза увагою авторки і праці зарубіжних дослідників, що значно збагачує історіографічну базу роботи.

Дослідження базується на широкому використанні чисельних та різноманітних за типовими характеристиками історичних джерел. Дисертантка використала доволі широке коло джерел, зокрема архівні матеріали – близько 90 справ, частина з яких вперше вводиться до наукового обігу. Основу дисертаційного дослідження становлять документи, які зберігаються в Російському державному архіві давніх актів м. Москва, Державному архіві Харківської області, Центральному державному історичному архіві м. Київ, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського і Національній бібліотеці Франції м. Париж.

Цінними для опанування теми дисертації і висвітлення її в концептуальних межах міждисциплінарного підходу стали групи наративних джерел, найінформативнішими з яких є записки мандрівників, дипломатів, торговців І. Барбаро, А. Контаріні, Дж. Флетчера, мемуари М. Литвина, П. Шевальє, а також картографічні джерела, зокрема «Генеральна карта

України» Г. Л. де Боплана, «Книга Большого Чертежу», мапи Деліля, карти-плани Генерального межування, докладно опрацьовані Ю. В. Конівою. Важливим є посилання й на усні історичні джерела, які доповнюють картину відомих шляхів Слобожанщини, зокрема, на думу «Втеча трьох братів з Азова», в якій вказано на Муравський шлях.

Тож підсумуємо, що використана джерельна база є ґрунтовною, достатньо широкою та репрезентативною, а основні положення та висновки дослідження здобувачки базуються на об'єктивних історичних даних, які не викликають сумніву в їх достовірності.

Методологія дослідження базується на базових принципах історичного пізнання: історизму, об'єктивності та системності. Відповідно до поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових (аналізу, синтезу, опису, узагальнення, класифікації, типологізації, історичного і логічного) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний) методів дослідження. Головними для дослідження стали методи історичної географії, історичної картографії, гуманітарної географії та історичної регіоналістики. Авторкою грамотно науковою мовою розкрито такі поняття, як «шлях», «дорога», «сакма».

Аналіз дисертаційної роботи свідчить про достатнє володіння здобувачкою методологічним інструментарієм, вміння доцільно застосовувати відповідні принципи, методи, наукові підходи для реалізації поставлених завдань.

Серед наукової новизни, яку внесла дослідниця в історичну науку, виділимо такі основні моменти.

По-перше, дисертантка створила нове у вітчизняній історіографії комплексне спеціальне дослідження, яке присвячене формуванню та становленню суходільних дорожніх комунікацій на території історико-географічного регіону Слобідська Україна у XVIII – на початку XIX ст. За допомогою методу картографічної ретроспекції, а також залученню геоінформаційних систем, нею вперше в українській історіографії було

реконструйовано дорожні комунікації цього регіону в зазначений період. У регіональному аспекті дана робота є першою дослідницькою працею з подібної тематики. При цьому здобувачка вирізняється самостійністю суджень, оригінальністю оцінювання подій і явищ. Це дає підстави говорити про створення власного авторського бачення проблеми.

По-друге. Базуючись на принципах теорії Великих кордонів, авторкою встановлено особливості появи і функціонування суходільних дорожніх комунікацій кочовиків на території Слобідської України. При цьому, враховуючи методи історичної географії, нею було виявлено вплив географічного середовища, особливостей ландшафту і річкової мережі краю на формування шляхів сполучення. Докладно описано найбільші суходільні шляхи – Муравський шлях, Кальміуську й Ізюмську сакми.

По-третє. Показано процес інтеграції татарських шляхів та сакм в новоутворену поселенську мережу краю осілого українського населення. При цьому авторкою зроблено висновок про те, що виявленню та фіксації шляхів сполучення сприяли характер заселення регіону, господарське освоєння земель Слобожанщини українцями, присутність Слобідських полків, а також факт зацікавлення у формуванні дорожніх комунікацій Московської держави, яка активно розширювала свої кордони за рахунок освоєння так званого «Дикого Поля». Доведено, що нова система сполучень була орієнтована безпосередньо на населені пункти, а не в обхід їх, як це було зі шляхами степовиків. Указано на регіональні, природно-кліматичні та рельєфні особливості Слобожанщини, що впливали на розбудову суходільної дорожньої мережі і на сезонність використання транспортних сполучень.

По-четверте. Важливим є підрозділ 3.1, в якому встановлено особливості розгортання мережі транспортних комунікацій на території Слобожанщини на тлі передового досвіду європейських країн. На основі застосування теорії комунікації і теорії типів суспільства Д. Белла, авторкою сформовано загальну схему розвитку шляхів сполучення, показано формування дорожньої мережі у Франції, Англії, Габсбурзькій імперії у XVIII ст., а також

порівняно її з відповідними процесами у Московській державі, пізніше – Російській імперії. Доведено, що країни Західної і Центральної Європи у процесі формування шляхів сполучення у зазначений період перейшли до четвертої стадії (побудови спеціального й централізованого будівництва суходільних дорожніх комунікацій), у той час як Російська імперія у цій справі знаходилася лише на другій стадії розвитку комунікацій (відбувався перехід до використання морів для внутрішньо- і зовнішньодержавних відносин), тобто відставала від провідних країн світу майже на ціле сторіччя.

По-п'яте. Досить потужним є підрозділ 3.2, в якому дослідницею розкрито специфіку утримання та ремонту дорожніх комунікацій на теренах Слобожанщини у другій половині XVIII ст. Зокрема, охарактеризовано систему встановлення верстових стовпів, шлагбаумів, будівництво та утримання мостів, гатей та ін. Поруч із цим, авторка звернула особливу увагу на те, що обслуговування дорожнього полотна, незважаючи на існування державних органів з будівництва та ремонту доріг, важким тягарем лягало на плечі місцевого сільського населення у вигляді повинності, що в умовах кріпосного ладу часто ставало на заваді до шляху удосконалення шляхів сполучення.

По-шосте. Завдяки вивченню економічного розвитку Слобожанщини у XVIII – на початку XIX ст., дисертантці вдалося охарактеризувати специфіку використання доріг у регіоні і висвітлити поштові, господарські та торговельні функції шляхів сполучення. Наголошено, що провідну роль у становленні мережі транспортних комунікацій відігравала торгівля, що зумовлювала розвиток ринкових відносин. У свою чергу, покращення шляхів сполучення впливало на розвиток соціально-економічного поступу в регіоні. Такий ґрунтовний виклад матеріалу, поза сумнівом, значно збагачує знання про відгомін макроісторії на регіональному рівні і є важливим джерелом з вивчення історії Слобожанщини XVIII – початку XIX ст.

Таким чином, переважна частина одержаних результатів є новими, що свідчить про певний внесок здобувача в історичну науку. Основні положення та висновки, зроблені Ю. В. Конівою за результатами дослідження, аргументовані

та достовірні. Вони підтверджують новизну та оригінальність дослідження, відтворюють авторське бачення і розуміння обраної наукової проблеми. Практичне значення дисертації полягає в тому, що конкретний фактичний матеріал, її основні положення та результати розширяють рамки вивчення ролі шляхів комунікації в культурному та економічному поступі суспільства, їх можна використати для доповнення курсу з історії України, історичного краєзнавства та історії рідного краю.

Зазначимо, що дисертація написана гарною українською літературною мовою, хоча інколи у ній трапляються друкарські та стилістичні помилки.

Позитивно оцінюючи дисертацію Ю. В. Конівої, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання, врахування яких може бути корисним в подальшій науковій роботі автора.

1. Не зменшуючи аналізу історіографії і джерельної бази проблеми, для більш повного її розкриття бажано було б використати працю О. Русова «Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков» (Київ, 1876), яка містить дані про шляхи сполучення на території Слобжанщини і доповнила б відомості про їх формування, довжину доріг, поштові тракты тощо.

2. Крім зазначеного в роботі міждисциплінарного підходу у дослідженні проблеми, авторка вдало оперує концептуальними вимірами комунікаційної теорії, яка напряду пов'язана з теорією модернізації. Хоча ці наукові підходи і простежуються в основних розділах дисертації, варто було б їх окремо виділити і розкрити у підрозділі 1.3 «Методологія і методи дослідження».

3. Розкриваючи у підрозділі 3.2 питання облаштування дорожнього полотна на теренах Слобідської України, дисертантка зазначає, що проблеми з утримання та ремонту доріг і мостів залишалися у XVIII – на початку XIX ст. повинністю закріпачених селян (с. 129). Далі вказано, що для Слобідської України було характерним й те, що цю повинність виконували також полки (с. 137), але не розкрито, в чому полягала і на кого саме з військових покладалася ця повинність. Принагідно зазначимо, що існувала й поштова повинність, що поділялася на утримання поштових доріг і підводну повинність,

і яка також покладалася на місцеве населення. З огляду на важливість цієї проблеми, варто було б більше уваги приділити питанню дорожньої і поштової повинності населення, виділити і розкрити його в окремому підрозділі, що логічно б завершило науковий виклад дисертації.

4. Підрозділ 3.3 дисертації часом перенасичений докладним описом торгівлі і зокрема, ярмарків (с. 162–166). На наш погляд, було б доцільним більше показати кількість подорожуючих, перевізників на ці ярмарки, тоннаж вантажу дорогами, які вели до них і найбільших центрів торгівлі, стан доріг, тривалість і швидкість руху тощо. Це краще гармоніювало б із заданою назвою цього підрозділу.

5. Додатки, подані у дисертації, вдало насичують роботу картографічним матеріалом. Але, чомусь авторка не завжди посилається на них у тексті роботи.

6. У дисертації й авторефераті мають місце друкарські помилки. Зокрема, підрозділ 3.1 в дисертації має назву «Розгортання мережі транспортних комунікацій Слобожанщини на тлі передового досвіду» (с. 105), а в авторефераті – «Розгортання мережі транспортних комунікацій Слобожанщини на тлі передового досвіду інших країн» (с. 10); назва підрозділу 3.2 в дисертації звучить як «Облаштування дорожнього полотна на теренах Слобідської України у другій половині XVIII – на початку XIX ст.» (с. 129), в авторефераті – «Облаштування дорожнього полотна на теренах Слобідській Україні» (с. 10); підрозділ 3.3 в дисертації має назву «Експлуатація мережі суходільних дорожніх комунікацій у другій половині XVIII – на початку XIX ст.» (с. 144), в авторефераті – «Експлуатація мережі суходільних дорожніх комунікацій» (с. 11).

7. Список використаних джерел та літератури варто було б подати не в алфавітному порядку, а поділити на групи, виділивши окремо неопубліковані джерела, статистичні матеріали, довідкові видання, картографічні матеріали, нарративні джерела, літературу тощо.

Однак висловлені зауваження не мають концептуального характеру і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Робота відзначається

новизною постановки проблеми, належним науковим рівнем її опрацювання, аргументованими висновками.

Основний зміст дисертації викладено в 31 публікації, з них 5 статей – у фахових виданнях України й 1 стаття у закордонному виданні, апробовано у 25 виступах на конференціях, що є абсолютно достатнім для презентації науковій спільноті основних результатів дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату ідентичний змісту дисертації.

Дисертаційне дослідження виконане на достатньому науково-теоретичному рівні, основні його положення є новими та науково обґрунтованими, які у сукупності розв'язують важливу наукову проблему, що має суттєве значення для історичної науки та може знайти застосування у науковій і викладацькій діяльності вищих навчальних закладів, краєзнавчій роботі тощо.

Представлена на захист дисертаційна робота *«Зародження та розвиток суходільних комунікацій на території Слобідської України у XVIII – на початку XIX ст.»* є завершеним самостійним, цілісним дослідженням, яке в повному обсязі вирішує поставлену проблему та повністю відповідає вимогам п. 9, 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її авторка **Коніва Юлія Вікторівна** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили

I. С. Міронова

